ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNING BOSHLANG‘ICH TANNARXI, ZAXIRALAR XARID TANNARXI, QAYTA ISHLASH XARAJATLARI VA BOSHQA USTAMA XARAJATLARINI SHAKLLANISH YO‘LLARI

Toshimov Azizbek Hakimovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti

Alimov Abbos Alisher o’g’li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20068152

Anotatsiya
Mazkur maqolada tovar-moddiy zaxiralarning boshlang‘ich tannarxini shakllantirishning nazariy-uslubiy asoslari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Xususan, zaxiralar xarid tannarxi, qayta ishlash xarajatlari hamda boshqa ustama xarajatlarning iqtisodiy mazmuni, tarkibi va ularni hisobga olish mexanizmlari ochib beriladi. Tadqiqotda xalqaro va milliy buxgalteriya hisobi standartlari asosida zaxiralar qiymatini shakllantirish bosqichlari o‘rganilib, ularning korxona moliyaviy natijalariga ta’siri baholanadi.

Kalit so‘zlar: tovar-moddiy zaxiralar, boshlang‘ich tannarx, xarid tannarxi, qayta ishlash xarajatlari, ustama xarajatlar, buxgalteriya hisobi, tannarxni shakllantirish, xarajatlar tasnifi.

Kirish

Tovar-moddiy zaxiralar korxona xo‘jalik faoliyatining uzluksizligini ta’minlovchi asosiy resurslardan biri hisoblanadi. Ularning to‘g‘ri baholanishi va boshlang‘ich tannarxining aniq shakllantirilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi hamda boshqaruv qarorlarining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Amaliyotda zaxiralar qiymatini aniqlash jarayoni murakkab bo‘lib, u xarid tannarxi, qayta ishlash xarajatlari hamda turli ustama xarajatlarning to‘g‘ri hisobga olinishini talab etadi. Shu sababli, ushbu elementlarning iqtisodiy mazmunini chuqur o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar raqobatbardoshligini ta’minlashda xarajatlarni oqilona boshqarish muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, tovar-moddiy zaxiralarning tannarxini shakllantirish jarayonida yo‘l qo‘yilgan xatolar moliyaviy natijalarning noto‘g‘ri aks etishiga olib kelishi mumkin. Bu esa nafaqat ichki boshqaruv tizimiga, balki tashqi foydalanuvchilar uchun taqdim etiladigan hisobotlarning ishonchliligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur maqolada tovar-moddiy zaxiralarning boshlang‘ich tannarxini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Xususan, xarid tannarxi, ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan qayta ishlash xarajatlari hamda boshqa qo‘shimcha xarajatlarning tarkibi va ularni hisobga olish usullari yoritiladi. Shuningdek, xalqaro va milliy hisob standartlari o‘rtasidagi yondashuvlar qiyosiy tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi zaxiralar tannarxini shakllantirish jarayonini takomillashtirish va bu boradagi mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Asosiy qism

Tovar-moddiy zaxiralar (TMZ) korxonalarning ishlab chiqarish va savdo jarayonlarida uzluksiz faoliyatni ta’minlovchi muhim iqtisodiy resurs hisoblanadi. Ularning qiymatini to‘g‘ri baholash va boshlang‘ich tannarxini aniq shakllantirish buxgalteriya hisobi tizimining eng muhim masalalaridan biri bo‘lib, moliyaviy natijalar ishonchliligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. TMZ tannarxini shakllantirish jarayoni faqatgina xarid narxini hisobga olish bilan cheklanmay, balki turli qo‘shimcha xarajatlar va ishlab chiqarish bosqichlaridagi sarflarni ham o‘z ichiga oladi.

Zaxiralarning boshlang‘ich tannarxi odatda uch asosiy komponentdan iborat: xarid tannarxi, qayta ishlash xarajatlari va boshqa ustama xarajatlar. Xarid tannarxi mahsulotni yetkazib berish bilan bog‘liq bo‘lgan barcha bevosita xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Bunga sotib olish narxi, import bojxona to‘lovlari, transport va yuklash-tushirish xarajatlari kiradi. Ushbu xarajatlarning to‘g‘ri hisobga olinishi zaxiralarning real iqtisodiy qiymatini aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qayta ishlash xarajatlari esa asosan ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan bevosita va bilvosita xarajatlardan tashkil topadi. Bevosita xarajatlarga xomashyo va asosiy materiallar, ishchilarning ish haqi kabi elementlar kirsa, bilvosita xarajatlarga ishlab chiqarish sexlarini boshqarish, asbob-uskunalarning amortizatsiyasi hamda texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlari kiradi. Ushbu xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash ishlab chiqarish tannarxining aniq shakllanishini ta’minlaydi.

Boshqa ustama xarajatlar esa zaxiralarni tayyor holatga keltirish bilan bog‘liq bo‘lgan, lekin bevosita ishlab chiqarish jarayoniga kirmaydigan xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, omborxona xarajatlari, sug‘urta to‘lovlari va ma’muriy boshqaruv bilan bog‘liq ayrim xarajatlar shular jumlasidandir. Ushbu xarajatlarni tannarxga to‘g‘ri kiritish masalasi amaliyotda murakkablik tug‘diradi, chunki ular ko‘pincha umumiy xarajatlar tarkibida yashirin bo‘lib qoladi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan, zaxiralar hisobi bo‘yicha talablar TMZ qiymatini shakllantirishda aniq mezonlarni belgilab beradi. Ushbu standartlarga ko‘ra, zaxiralarning tannarxi faqat ularni hozirgi holatga va joyga keltirish uchun zarur bo‘lgan xarajatlarni o‘z ichiga olishi lozim. Bu yondashuv moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va taqqoslanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Amaliyotda korxonalar tomonidan TMZ tannarxini shakllantirish jarayonida turli xatoliklarga yo‘l qo‘yilishi mumkin. Eng ko‘p uchraydigan muammolardan biri — bilvosita xarajatlarning noto‘g‘ri taqsimlanishidir. Bu esa zaxiralar qiymatining sun’iy ravishda oshishi yoki kamayishiga olib keladi. Natijada, moliyaviy natijalar noto‘g‘ri aks etib, boshqaruv qarorlarining samaradorligi pasayadi.

Shuningdek, ayrim korxonalarda xarid xarajatlarini to‘liq hisobga olmaslik holatlari ham kuzatiladi. Bu, ayniqsa, transport va logistika xarajatlarining alohida hisobga olinmasligi bilan bog‘liq bo‘lib, zaxiralar qiymatini real holatdan chetlashtiradi. Bunday holatlar moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Zaxiralar tannarxini shakllantirish jarayonini takomillashtirish uchun xarajatlarni aniq tasniflash va ularni hisobga olishning yagona metodikasini joriy etish muhim hisoblanadi. Bu jarayonda avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan foydalanish ham sezilarli samaradorlik beradi. Zamonaviy axborot texnologiyalari xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, korxonalarda ichki hisob siyosatini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Hisob siyosatida TMZ tannarxini shakllantirish bo‘yicha aniq qoidalar belgilanishi xarajatlarning to‘g‘ri taqsimlanishini ta’minlaydi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning aniqligi va shaffofligini oshiradi.

Umuman olganda, tovar-moddiy zaxiralar tannarxini shakllantirish jarayoni murakkab iqtisodiy va hisobiy jarayon bo‘lib, u korxona moliyaviy barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish nafaqat ichki boshqaruv samaradorligini oshiradi, balki tashqi foydalanuvchilar uchun ishonchli axborot manbaini yaratadi. Shu sababli, zaxiralar tannarxini shakllantirish mexanizmlarini doimiy ravishda takomillashtirib borish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Tovar-moddiy zaxiralar tannarxini shakllantirish jarayoni korxona moliyaviy natijalari va hisobotlarning ishonchliligini belgilovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xarid tannarxi, qayta ishlash xarajatlari hamda ustama xarajatlarning to‘g‘ri va aniq hisobga olinishi zaxiralar qiymatini real iqtisodiy holatga mos ravishda aks ettirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, mazkur jarayonni samarali tashkil etish korxonalarda moliyaviy intizomni kuchaytirish va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Amaliy kuzatishlar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, ko‘plab korxonalarda bilvosita xarajatlarni taqsimlashda yagona yondashuvning yo‘qligi yoki xarid bilan bog‘liq ayrim sarflarning to‘liq hisobga olinmasligi natijasida tannarx ko‘rsatkichlarida buzilishlar yuzaga kelmoqda, bu esa o‘z navbatida foyda va xarajatlar nisbatini noto‘g‘ri talqin qilishga olib keladi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun birinchi navbatda

korxonalarda ichki hisob siyosatini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablari asosida takomillashtirish zarur, bunda zaxiralar tarkibiga kiruvchi har bir xarajat turi uchun aniq tasniflash mezonlari belgilanishi lozim. Ikkinchidan, xarajatlarni hisobga olish jarayonida raqamlashtirilgan buxgalteriya tizimlaridan keng foydalanish tavsiya etiladi, chunki bu yondashuv inson omilini kamaytirib, hisob-kitoblarning aniqligini oshiradi va real vaqt rejimida nazorat imkonini yaratadi. Uchinchidan, logistika va transport xarajatlarini alohida tahlil qilish va ularni zaxiralar tannarxiga kiritish bo‘yicha metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zarur, chunki aynan ushbu xarajatlar ko‘pincha yashirin qolib ketadi va umumiy moliyaviy natijani buzadi. Bundan tashqari, korxona xodimlarining buxgalteriya hisobi va xarajatlarni boshqarish bo‘yicha malakasini oshirish ham muhim ahamiyatga ega, chunki tizimning samaradorligi bevosita inson resurslarining bilim darajasiga bog‘liqdir. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, tovar-moddiy zaxiralar tannarxini shakllantirish jarayonini takomillashtirish korxona raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini ta’minlash va boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish uchun zarur shartlardan biridir, shu sababli ushbu yo‘nalishda doimiy ravishda metodik yangilanishlar va amaliy islohotlarni amalga oshirib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduvoxidov, F. T., Qo‘ziev, I. N., & Dadaboev, Sh. X. (2019). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: TDIU nashriyoti.
2. Hasanov, B. A. (2021). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Vahobov, A. V., & Ibragimov, A. T. (2002). Moliyaviy tahlil. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2016). Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi qonun (yangi tahrir). https://lex.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (n.d.). BHMS №4: Tovar-moddiy zaxiralar. Toshkent: Normativ hujjatlar to‘plami.
6. Xashimov, B. A., Mahkamboyev, A. T., & Tashbaev, B. U. (2023). Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxini aniqlash tartibi. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 3(2), 45–58. https://finance.tsue.uz
7. Alikulov, A. I., Eshmuradov, U. T., & Rahimov, S. A. (2024). Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish. International Journal of Scientific Researchers, 5(1), 12–20. https://worldlyjournals.com